

A CSEHEK ÁBRÁZOLÁSA A MAGYARORSZÁGI ÉLCLAPOKBAN A 19. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN*

Az 1830-as évektől a magyar politikai elit és a hazai írók-költők látókörébe került a nyugati mellett a szláv irodalom és kultúra is. A lengyelek iránt táplált rokonszenvvel és egymás irodalma iránti érdeklődéssel szemben a cseh irodalom csekély hazai recepcióra tett szert (ezzel szemben cseh körök figyelemmel fordultak a magyar kultúra nagyjai felé, készültek cseh nyelvű fordítások magyar alkotásokról). A cseh tudósok közül a történész František Palacký művei váltottak ki hevesebb reakciókat, s a reformkori tudományos-bíráló hangnem a 19. század második felére ellenségessé vált,¹ mivel Palackýra a magyar közvélemény egy része a pánszlávizmus atyjaként tekintett. A Habsburg Birodalom átszervezése kapcsán felszínre került nézeteltérések elmérgesítették a cseh–magyar viszonyt.² A tanulmányomban elemzésre kerülő élclapok képei és szövegei már ebből a nem baráti hangvételű időszakból származnak, azaz Palacký és a csehek elutasító ábrázolásmódjára mutatok be példákat.

Az elemzés forrásai, időintervalluma

A 19. század második felében az Osztrák Császárság és az Osztrák–Magyar Monarchia történetének egyik kulcskérdése, hogy a soknemzetiségű állam a nemzetiségi mozgalmak igényeit ki tudja-e elégíteni, nyelvhasználati jogokra irányuló követeléseiknek milyen mértékben hajlandó teret engedni, s ez megnyugvást hoz-e a birodalom népeinek. A történeti szakirodalomban elfogadott tény, hogy a nacionalizmus kihívásaira a Monarchia nem tudott megfelelő, korszerű választ adni, a nemzetiségi mozgalmak törekvéseit a Monarchia egyik szétfeszítő erejeként tartják számon. A „nemzetiségi kérdés” kezelése a Monarchia mindkét

* A tanulmány a Prágában, František Ladislav Rieger tiszteletére rendezett Der Führer der Nation. František Ladislav Rieger und sein Platz in der tschechischen Politik, Kultur und Wissenschaft. Internationale Konferenz anlässlich des 200. Geburtstags und des 115. Todestags von F. L. Rieger című konferencián német nyelven elhangzott előadás kibővített változata. A tanulmány az NKFI K 119664 számú Államhatalom és politikai sajtó Magyarországon (1861–1875) című projekt keretében készült. Az idézeteket eredeti helyesírással és kiemelésekkel közöljük.

¹ Palacký a reformkorban még méltatta a magyar eredményeket és élénken érdeklődött irántuk (a nemzeti mozgalom kibontakozása, irodalom és nyelvújítás). *Richard Pražák: František Palacký és a magyar reformmozgalom.* In: *Uő: Cseh–magyar történelmi kapcsolatok. Történeti, irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.* Bp. 2001. 142.

² *Richard Pražák: A magyarok és a cseh irodalom 1849 és 1867 között.* In: *Uő: Cseh–magyar történelmi kapcsolatok. Történeti, irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.* Bp. 2001. 156–162., 164.

államjogi egységében belügynek számított, Cisz- és Transzlajtánia kormányai pedig nem azonos módon próbálták megoldani.

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a Monarchia nyugati felében legnagyobb számban élő nemzetiségi csoportot, a cseheket, vezető politikusaikat és követeléseiket hogyan jelenítették meg a budapesti élclapokban. Ezek jellemzője, hogy az egyes nemzetiségi csoportok aktuálpolitikai kontextusban jelennek meg – mint ahogy bármelyik másik tematika is –, mivel az élclapok csak így tarthatnak számot olvasóik érdeklődésére. A csehek is akkor kaptak teret karikatúrákon és humoros szövegekben, amikor az osztrák-német politikai elittel konfliktusba kerültek, és ellentéteikre a magyar publicisták is reagáltak, sokszor a magyar belpolitikai viszonyokhoz, érdekekhez kapcsolták a cseh–osztrák-német vitákat. A politikai csatározásokról szóló szövegekben azonban a figyelmes olvasó néhány olyan, cseheknek tulajdonított sztereotíp tulajdonságot is felfedezhet, amelyet a 19. század második felének rajzolóí, szerzői sugallni akartak a magyar közvéleménynek, illetve az is kitűnik belőlük, amit a magyar olvasótábor gondolhatott a csehekről. A korszakban ugyanis az élclapok szerkesztőségeibe számos szöveget és karikatúravázlatot az olvasók küldtek be, ezért nyerhetünk bepillantást nemcsak az állandó szerkesztő- és szerzőgárda által közvetíteni kívánt képbe, hanem az olvasói véleményekbe is.

Az élclapok kiválasztásakor fontos szempont volt, hogy azok nagyobb példányszámban megjelenő, országos lapok legyenek, az olvasók szélesebb rétegének szemléletmódját tükrözzék, így csak fővárosi élclapokat választottam a következő évekből: 1860–1861, 1867–1869, 1871, 1890–1891, 1897–1899. Az 1860-as évek elején még nem bővelkedtünk élclapokban, ami a későbbi évtizedekben jelentős mértékben megváltozott. Az élclapok kiválasztásában az 1860-as évek végén megjelenési idejükön kívül az osztrák–magyar kiegyezés utáni politikai orientációjuk is már szerepet játszott: *Az Üstökös* a mérsékelt ellenzék, a balközép vicclapja volt, míg a *Borsszem Jankó* kormánypárti, liberális lapnak tekinthető. (Az elemzés első kijelölt éveiben, 1860–1861-ben és 1867-ben még csak *Az Üstökös* áll rendelkezésünkre, mert a *Borsszem Jankó* 1868-tól látott napvilágot.) Az ellenzéki élclapot Jókai Mór szerkesztette, a kormánypártit pedig a neves publicista, Ágai Adolf.³

Az időmetszetek kiválasztását a Habsburg Birodalom bel- és külpolitikai helyzete határozta meg. Az 1860-as évtized első két évfolyamát azért érdemes vizsgálni, mert az Osztrák Császárság kül- és belpolitikai helyzete, valamint a valamenynyí nemzeti csoportot sújtó neoabszolút kormányzati rendszer kudarcra lehetővé tette a közeledést a birodalom különböző nemzetei, nemzetiségei között. Majd

³ Az élclapokról részletesebben lásd *Támás Ágnes*: Nemzetiségek görbe tükörben. 19. századi nemzetiségi sztereotípiák Magyarországon. Pozsony 2014. 59–96.

1867-ben megszületett az osztrák–magyar kiegyezés, amely rendezte Ciszlajtánia és Magyarország államjogi viszonyát, azonban nem csökkentette például a horvát és a cseh nemzeti törekvések intenzitását. Mindkét szláv nemzeti mozgalom legalább a magyarokéhoz hasonló státusz elérését tűzte ki célul. 1868–1869 a birodalom nyugati felében is konfliktusokkal terhelt időszak volt a cseh és lengyel nyelvhasználati jogok hangos követelése miatt, ahogy Magyarországon is a nemzetiségi mozgalmak elégedetlensége nyomán.⁴ Néhány évvel később Karl Sigmund von Hohenwart ausztriai miniszterelnök (1871. február 6. – 1871. október 30.) tervbe vette a birodalom föderatív átalakítását, illetve a nyelvi egyenjogúsítást Csehországban. Ciszlajtánia föderális alapokon nyugvó reformját a német liberális politikai elit – élén a közös kül- és hadügyminiszterekkel, Ferdinand von Beust és Franz Kuhn von Kuhnenfeld bárókkal – és Andrássy Gyula gróf magyar miniszterelnök, majd később maga az uralkodó, Ferenc József is ellenezte, így az nem valósult meg.⁵ Az élcsepokban megfigyelhetjük, hogyan reagáltak Ciszlajtánia sikertelen átalakítási kísérletére Magyarországon, és hogyan ítélték meg ekkor a cseheket és politikai szerepüket.⁶

Az 1890-es évek meghatározók voltak a cseh–osztrák–német viszony rendezése, valamint a csehek nyelvi egyenjogúsítására tett kísérletek szempontjából, így e mozgalmas időszakból több évfolyamot is görcső alá veszünk. Továbbá megvizsgálhatjuk, hogy az osztrák–magyar kiegyezés előtti, az azt közvetlenül követő években és a századfordulón hogyan használták fel a pest(buda)i élcsepok a cseh–osztrák–német ellentétet a magyar belpolitikai ügyekhez kapcsolódó vélemények befolyásolásra. Hogyan kötötték össze az ausztriai összeütközéseket a Lajtán inneni „nemzetiségi kérdés”-sel? Miként hozták összefüggésbe azokat az

⁴ Az 1868. évi XLIV. tc., a „nemzetiségi törvény” nem elégítette ki a nem magyar nemzetiségi mozgalmak igényeit, amire a nemzetiségi mozgalmak végső soron politikai passzivitással reagáltak, és bojkottálni kívánták a magyar parlament munkáját. A nemzetiségi törvényről lásd például *Katus László*: Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés. Kisebbségkutatás 12. (2003) 3. sz. 536–546.; *Péter László*: Az 1868. XLIV. tc. „a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában” és a törvényhatóságok hivatalos nyelve. In: *Uő*: Az Elbától keletre. Bp. 1998. 264–274.; A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868. Szerk. Schlett István. Bp. 2002.; *Schlett István*: Egyéni vagy kollektív szabadság? A liberalizmus problémamegoldó képességének határai a nemzetiségi kérdésben. In: *Uő*: A politikai gondolkodás története Magyarországon II. Bp. 2010. 534–565.

⁵ A cseh kiegyezés tervei nem irányultak az osztrák–magyar kiegyezés ellen, azt elismerték, azonban alapvető elemeit kívánták módosítani (például delegációk összetétele). Andrássy szerepét a csehek követelése elleni tiltakozásban a hazai történeti irodalom némileg felnagyította. Erről lásd *Somogyi Éva*: A dualizmus és a föderalizmus választóvonalán 1871 októberében. *Történelmi Szemle* 52. (2010) 4. sz. 537., 544. A cseh–német konfliktusról lásd még *Christian Scharf*: Ausgleichspolitik und Pressekampf in der Ära Hohenwart. Die Fundamentalartikel von 1871 und der deutsch-tschechische Konflikt in Böhmen. München 1996. 86–101.

⁶ Hohenwartot megelőzően és őt követően is Eduard Taaffe gróf volt Ausztria miniszterelnöke 1868–1870, illetve 1879–1893 között. Az ő fő politikai célja szintén a nemzetiségi megbékélés, az osztrák–német–cseh kiegyezés megkötése volt, de eredménytelen maradt ez irányú tevékenysége.

osztrák–magyar közös ügyekkel? Az utóbbi vizsgálati szempont relevanciáját az adja, hogy az 1867 júniusában szentesített osztrák–magyar kiegyezés nem rendezett minden vitás kérdést, így számos esetben (például: hadügy, véderő kérdése, gazdasági kiegyezéshez kapcsolódóan a jegybank ügye) még tárgyalások folytak a következő években is. A századfordulón (1897-től) ismét a tízévenként esedékes kvótatárgyalások és a gazdasági kiegyezés többi pontjának újratárgyalása rendítette meg a viszonyt Ausztria és Magyarország között. A megállapodást mindkét parlamentnek tárgyalnia kellett volna, de ezt a Reichsratban ellehetetlenítette az ellenzék – többek között a csehek – obstrukciója, ezért született döntés arról, hogy ideiglenesen, 1898. december 31-ig meghosszabbítják az 1887-es gazdasági kiegyezésben foglaltakat (1898. évi I. tc.). 1898-ban azonban nem a régi feltételekkel, hanem határozatlan időre egyeztek meg a kondíciókról annak kiküszöbölésére, hogy parlamenti obstrukció miatt esetleg ne szülessen egyezés a vámszövetséget vagy a kvóta mértékét illetően. Azt, hogy a kvóta és a gazdasági kiegyezés nem tíz évre szól, a magyar parlament nem tárgyalta, ez csak a titkosnak szánt, de nyilvánosságra került „ischli klauzulá”-ban szerepelt. A politikai helyzetet ismerve tehát nem meglepő, hogy az ausztriai ellenzék – köztük a csehek – obstrukciója magyar belpolitikai kérdések tárgyalásakor is feltűnt az élclapokban.⁷

A gazdasági kiegyezés körüli nehézségekkel párhuzamosan zajlottak a cseh–osztrák–német tárgyalások a csehek nyelvhasználati jogairól. Míg a törvényhozók Magyarországon 1868-ban nemzetiségi törvénnyel igyekeztek rendezni a nem magyar nemzetiségi lakosság nyelvhasználati jogait, Ausztriában nyelvrendeletekkel kívánták ezt megvalósítani. Az 1867. évi decemberi alkotmányban azonban a nemzetiségek egyenjogúságát – az ausztriai alkotmányos hagyományoknak megfelelően – deklarálták, szemben a magyar tradícióval, amely csak egy politikai nemzetet ismert el.

Az 1880-as évek szimbolikus eredményeit követően,⁸ az 1890-es évek eleji sikertelen osztrák–cseh kiegyezési kísérletek után 1897-ben úgy tűnt, fordulóponthoz érkezett a nyelvi egyenjogúsítás kérdése. Az ausztriai miniszterelnöki széket egy évvel korábban foglalta el a galíciai lengyel származású Kazimierz Felix von Badeni gróf, aki 1897. április 5-én hirdette ki nyelvrendeleteit

⁷ Nemcsak Ausztriában buktak meg sorra az 1890-es évek második felében a miniszterelnökök, hanem például Bánffy Dezső báró magyar miniszterelnök is elveszítette pozícióját. Az ellenzék a gazdasági kiegyezés meghosszabbítását az „ischli klauzulá”-val úgy értelmezte, hogy a kormány feladta a gazdasági kiegyezés újratárgyalásának lehetőségét, és hazaárulással vádolta a kabinetet, ami végül Bánffy bukásához vezetett 1899 februárjában. *Gratz Gusztáv: A dualizmus kora I.* Bp. 1934. 357–368.

⁸ Ebben az évtizedben alakult a cseh Nemzeti Színház, a Nemzeti Múzeum, és bizonyos területeken (például bírászkodás) a cseh nyelvhasználati jogok terén is értek el eredményeket a cseh politikusok. *Mészáros Andor: A cseh elem a magyar polgárosodásban.* Piliscsaba–Esztergom 2011. 48.

(Sprachenverordnungen). Ezek szerint a Cseh- és Morvaországban 1901. július 1-je után alkalmazásba kerülő hivatalnokoknak mind csehül, mind németül tudniuk kellett, s ezt igazolni is kötelesek voltak, de már a rendeletek kihirdetését követően is előnyben kellett részesíteni azokat, akik mindkét nyelven beszéltek. Kötelező lett a hivatalokban az ügyeket azon a nyelven intézni, amelyen az azt kezdeményező személy beszélt, vagy amelyet beszélt nyelvként (Umgangssprache) megjelölt. A beadványokat, jegyzőkönyveket és azok magyarázatait pedig mindkét nyelven vezetni kellett.⁹ A Csehország nyugati részében egy tömbben élő osztrák-németek heves tiltakozása miatt azonban Badeni lemondott, s az őt követő miniszterelnök, Paul Gautsch von Frankenthurn báró 1898. február 24-én módosította a nyelvrendeleteket. E szerint az a nyelv lett a hivatalos ügyintézés nyelve, amelyet az ott élők beszélt nyelvként használtak, s a beadványokat, jegyzőkönyveket – a vegyes lakosságú területek kivételével – nem kellett két nyelven vezetni. Eltörölte a hivatalnokok nyelvismeretére vonatkozó előírásokat.¹⁰ Csak a vegyes lakosságú vidékeken ismerte el az új szabályozás a cseh és a német nyelv egyenjogúságát, de ez sem enyhítette az osztrák-németek ellenszenvét. A következő miniszterelnök, Franz Thun-Hohenstein gróf nem tudott megoldást találni a konfliktusra,¹¹ utóda, Manfred von Clary-Aldringen pedig 1899. október 14-én teljes egészében visszavonta a nyelvrendeleteket, ami cseh tüntetéseket váltott ki.¹² Az osztrák-német–cseh kiegyezés így az 1890-es években nem jött létre, s a Monarchia Lajtán túli területein a birodalmi parlament munkáját ellehetetlenítő obstrukció miatt életbe lépett a decemberi alkotmány 14.§-a,¹³ amely a miniszterek rendeleti úton való eljárását tette lehetővé.¹⁴

⁹ A rendeletek szövegét lásd *Alfred Fischel*: Das österreichische Sprachenrecht. Brünn 1901. 214–218. A 19. század utolsó negyedére a cseh politikai elit két táborra szakadt: a konzervatívabb Ó-cseh Párt vezetője František Ladislav Rieger volt, aki az 1870-es évek végéig Ausztria föderatív átalakításán fáradozott, s pártja Ausztria viszonyaival elégedett volt. A fiatalabb politikugeneráció (Ifjú-cseh Párt) viszont csak a teljes nyelvi egyenjogúsággal és a perszónálunióval értett egyet (hangadó politikuskuk volt például Tomáš Masaryk).

¹⁰ *Fischel, A.*: Das österreichische Sprachenrecht i. m. 220–223.

¹¹ Thun nyelvrendelet-tervezetét szó szerint nem ismerjük. Javaslatáról annyit tudunk, hogy Cseh- és Morvaországot nyolc nyelvi zónára kívánta osztani, amelyekben a hivatali nyelvet az ott élők nyelve alapján határozta volna meg, de az osztrák-németek számára ez nem volt elfogadható, mert csak az egynyelvű területeken nem kellett volna mind a cseh, mind pedig a német nyelvet használni a belső ügyvitelben is. *Karl Gottfried Hugelmann*: Das Nationalitätenrecht des alten Österreich. Wien–Leipzig 1934. 198.

¹² *Ludwig Gumpłowicz*: Das Österreichische Staatsrecht. Wien 1907. 81–82.

¹³ Szövegét és értelmezését lásd *Edmund Bernatzik*: Die österreichischen Verfassungsgesetze mit Erläuterungen. Wien 1911. 399., 419–422.

¹⁴ Megszületett azonban a megegyezés Morvaországgal 1905-ben. *Szarka László*: A Cseh Korona országai a Habsburg-monarchiában. In: Csehország a Habsburg-monarchiában, 1618–1918. Szerk. Uő. Bp. 1989. 23.

Csehek és az osztrák–német–cseh konfliktusok a magyarországi élclapokban

A csehek jellemvonásai, a cseh–osztrák–német összetűzések

Azok a tulajdonságok, amelyekkel a cseheket jellemezték a magyar élclapokban, illetve azok a motívumok, amelyeket a csehekkel kapcsolatban használtak, általában mind az 1860–1870-es, mind pedig az 1890-es években feltűntek. Kevés olyan vonást említhetünk, amely csak az egyik időmetszetben szerepelt volna. Ezek egyike ugyanakkor viszonylag általános tulajdonság: szinte mindegyik magyarországi nem magyar nemzetiségi mozgalomhoz kapcsolódóan felmerült az 1860-as évek elején a tájékozatlanság, a butaság képzete.¹⁵ Egy cseh cseléd például egy történet szerint nem tudta, hogy *mi* az a Garibaldi,¹⁶ egy másik pedig, miután gazdája, nem tudván részt venni egy ebéden, utasította, hogy menjen el, köszönje meg a a vendéglátást és csomagoltasson a gazdasszonnyal az ételből, a bárónéval az összes ebédet elcsomagoltatta.¹⁷ Mindkét történetben a csehek kapcsán a „szamár” jelzőt használták a szerzők. Ugyancsak kizárólag az 1860-as években bukkant fel egy-két történetben a csehek tipikusnak vélt magyarországi foglalkozása: „privátdinerek”, szolgáltatók.¹⁸ Csak az 1890-es években tűnnek fel a képeken és a szövegekben az orvos–beteg szituációk és különböző betegségek, amelyek a csehek állapotára, a bécsi parlamentbeli vagy a monarchiabeli kritikus helyzetére, valamint a nyelvrendeletekre utalnak. Egy karikatúrán például a cseh beteg gyermek nem hajlandó bevenni dr. Riegertől az orvosságot („Decoctum Germanicum”), míg az osztrák–német szorgalmasan szedi dr. Taaffétól a „kiegyezésgyógyszert” („Decoctum Bohemicum”).(1. kép)¹⁹

Egy később publikált írásban („Dr. Kórsághy egyetemi tanár diagnózisai”) a beteg a Monarchia, illetve az osztrák–német parlament a csehországi nyelvrendelet miatt:

¹⁵ Az etnikai humor egyik, szinte univerzális jellemzője, hogy használja az okos–buta ellentétpárt egyszerű, hétköznapi szituációkban bizonyítva a „másik” csoport szellemileg alárendelt szerepét. *Christie Davies: Ethnic humor around the world. A comparative analysis.* Bloomington–Indianapolis 1990. 10–101. A kulturális, intellektuális felsőbbrendűség azonban úgy is kifejezhető, ha csak a „másik”, a butaként jellemzett fél tűnik fel a történetben. Azzal párhuzamosan, ahogy a konfliktusok éleződtek a nem magyar nemzetiségi mozgalmakkal az 1890-es években, eltűnt az ‘ostoba’ jelző a vizsgált korpuszból, és specifikusabb jellemvonásokat tulajdonítottak egy-egy csoportnak (például vérszomjas szerb). Ez történt a csehek esetében is.

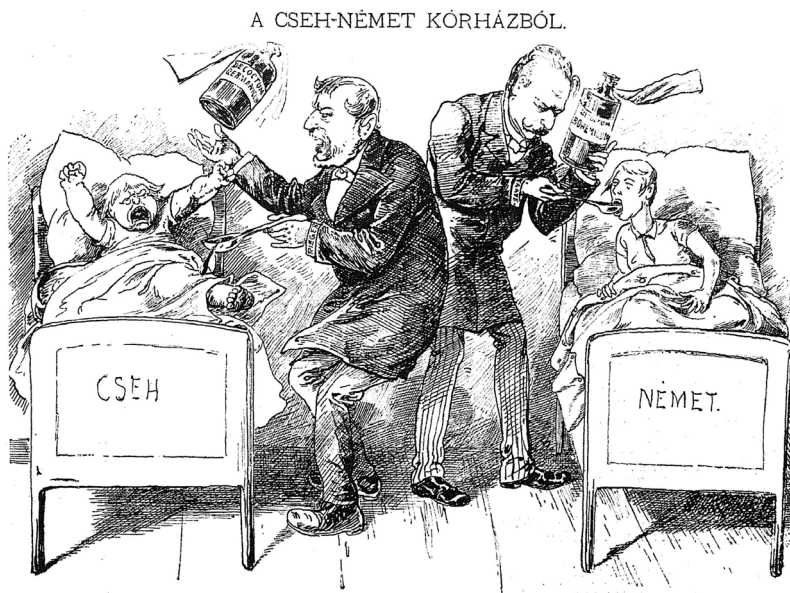
¹⁶ Az Üstökös, 1861. február 9. 47.

¹⁷ Az Üstökös, 1861. március 23. 93.

¹⁸ Az Üstökös, 1861. február 16. 51.; Az Üstökös, 1861. február 9. 47.; Az Üstökös, 1868. május 30. 176.

¹⁹ Decoctum: ‘főzet’ latin.

1. kép „A cseh–német kórházból”

Forrás: *Borsszem Jankó*, 1890. június 8. 7.

„A szegény Osztrák–Magyar Monarchia amint itt a kórágyon fekszik, a maláriának (vulgó váltó-láznak) minden ismertető jelét tünteti fel. Vérében megtaláljuk a meg nem hosszabítható provizorium, a 14. §., a cseh nyelvrendelet stb., stb., plasmodium malariae-it. Ezek az élősdiok okozzák, hogy hol az osztrák fél, hol a magyar esik lázba. [...] A következő ágyon a súlyos beteg osztrák parlament fekszik, ennek nyelvvrájkja van, melyet már azért is nehéz gyógyítani, mivel az egyedül czélra vezető operatív kiirtás lehetetlen, mert az *ulcus linguae Bohemicae* helyébe rögtön, más helyen, az *ulcus linguae Germanicae* lépne.”²⁰

²⁰ Borsszem Jankó, 1898. augusztus 21. 6. A Reichsratról pedig megtudjuk más alkalommal, hogy az „nyelvbetegség miatt zárva” van. Borsszem Jankó, 1898. június 19. 12. A betegség felbukkan Visszárion Visszárionovics Komarovnak a prágai Palacký-ünnepségen tartott „pánszláv” beszéde kapcsán is, mert az a magyaroknak „koma-rovbacillus”. Borsszem Jankó, 1898. június 26. 2. – V. V. Komarov (1838–1908) orosz ezredes, politikus. Katonai pályáját elhagyva hírlapíróként és lapalapítóként vált ismertté (Ruszkij Mír, Szvjjet). Németellenes nézeteket vallott, s Otto von Bismarcknak tulajdonította, hogy Oroszország nem tudta elérni balkáni céljait. Révai Nagy Lexikona XI. Bp. 1914. 827.

Szintén kizárólag a 19. század utolsó éveiben került elő az a javaslat, hogy ha nem tudnak a csehek és a németek a nyelvhasználat tekintetében megegyezni, akkor használjanak valamiféle kitalált nyelvet, mert így elkerülhetők lennének a viták és a további erőszakos tüntetések. A cseh–osztrák–német viszály befejezésére *Az Üstökös* kétféle megoldást is vizionál: kiötölnek „valami volapük nyelvet”, amelyre egyik nemzetiség sem haragszik, vagy a másik – radikálisabb – lehetőség az, hogy a csehek és a németek lassan kipusztítják egymást, s akkor biztosan vége lesz a konfliktusnak. A volapük nyelv javaslata (és az, hogy az összes többi nyelvet és minden addigi nyelvredeletet függesszenek fel) még egyszer visszaköszön *Az Üstökös*ben.²¹

Már mindkét időmetszetben teret kapott a gyermekmetafora, amely utal a gyermekként ábrázolt csoportok csekély intellektuális képességeire, munkavégzésük és magaviseletük elégtelenségeire, s arra, hogy velük szemben – saját érdekükben – akár az erőszak is alkalmazható.²² Egy karikatúrán „Ausztia nagyanyó” csitítani próbálja a gyerekeket, de azok újra meg újra sírni kezdenek. Az egyik oldalon a lengyel gúnyolódik, a másikon a cseh sír, mert a „nyelvredelet” feliratú léggömbje kiszakadt, a nagymama pedig éppen az osztrák kisfiú nadrágját foltozza be a „német hegemonia” feliratú anyagdarabbal.²³ A torzrajz a nyelvredeletek visszavonása után született, amikor Jeney Jenő képének sugallata szerint Ausztia még helyre tudta állítani a német hegemoniát. Korábban, 1871-ben pedig a *Borsszem Jankó* gúnyos gyermekdalban foglalta össze a csehek tulajdonságait, magatartását – mutatva annak helytelenítését: a cseh kisgyermek „önállósdit játszik”, protestál, nemzeti érzülete egyre nő, disputál és jogalap nélküli követeléseket támaszt.²⁴ *Az Üstökös*ben ugyanekkor azt konstatálják, hogy „A csehek alkotmányt kapnak, »szépséges cseh játékszert«,” ami ugyancsak kiskorúságukra, éretlenségükre utal.²⁵ Mind Hohenwart terveit, mind pedig a csehek követeléseit degradálja a gyermekmetafora használata.

A cseh címerállat, a kétfarkú oroszlán ugyan az 1890-es években gyakrabban jelent meg a magyar élclapokban, de ez a szimbólum már szintén felbukkant az elemzés korábbi időintervallumában is. Szövegekben ritkán fordult elő, de a nyelvredeletek kihirdetését a vadállatra hivatkozó rövidhírral említi a *Borsszem Jankó*: „Legújabb heraldika. A cseh oroszlán már ezentúl nem csak dupla farkú, de dupla

²¹ *Az Üstökös*, 1898. január 23. 39.; *Az Üstökös*, 1898. július 24. 357. Nem véletlenül nem kerülhetett szóba korábban a volapük vagy ahhoz hasonló nyelv ötlete, mivel a volapük az első mesterséges közvetítőnyelv, amely 1879-ben bukkant fel először a sajtóban. A Pallas Nagy Lexikona XVI. Bp. 1897. 935.

²² A gyermekmetafora jelentéséről lásd még *Dupcsik Csaba*: A Balkán képe Magyarországon a 19–20. században. Bp. 2005. 65–68.

²³ *Az Üstökös*, 1899. október 29. 523.

²⁴ *Borsszem Jankó*, 1871. augusztus 6. 870.

²⁵ *Az Üstökös*, 1871. október 14. 493.

nyelvű is lesz.”²⁶ Később, a nyelvrendeletek visszavonását követően pedig gúnyosan megállapítja *Az Üstökös*, hogy „Az osztrák németek darabokban vágják le a cseh oroszlán farkát, hogy ne nagyon fájjon neki.”²⁷ Ezzel arra utalt a szerző, hogy a cseheknek tett engedményeket nem egyszerre vonta vissza a bécsi kabinet.

Mindkét elemzett élclapban az évszázad végén, ugyancsak a nyelvrendeletek visszavonása után, az oroszlán szövetszerűen elég rendhagyó, kifejezetten magyar vonatkozású kontextusban is feltűnt: a szerzők az agresszív csehek jelképező címerállatot állították szembe a Lánchídon békésen ülő oroszlánokkal a nyelvrendelet visszavonását követően: „A lánchíd tervezői a híd elejére a vitéz cseh nemzet jelvényeit, az oroszlánokat faragták ki. Ezek az egyedüli békés csehek a világon, ezek nem hevülnek a nyelvrendeletért, nem lévén nekik nyelvük.”²⁸ Az ötlet többféle szövegváltozatban is élt, üzenetük azonban hasonló. *A Borsszem Jankó* másik írása sem mutat együttérzést a csehek helyzetével: „A cseh oroszlán lázong, mert az új osztrák kormány a nyelvrendeleteket visszavonja. Lám, a mi lánchídi oroszlánaink közönyösen veszik a cseh testvér-oroszlán bánkódását. Ezeket nem érinti a nyelvrendelet, mivelhogy nincsen is nekik nyelvük.”²⁹ *Az Üstökös*ben pedig megfogalmazták a szimbólum segítségével, hogy a nyelvkérdés Ausztriában nehezen megoldható konfliktus: „Az osztrák kormány lépéseket tett, hogy cseréljük el a cseh oroszánt a lánchídi oroszlánokkal. Ezeknek tudnillik nincsen nyelve.”³⁰

A csehek egy másik állítólagos tulajdonsága az élclapok hasábjain – amellet, hogy nyelvükért „hevülnek” –, tudniillik hogy pimaszok, szemtelenek követeléseik hangoztatásakor, ugyancsak sajátos, a magyar szókészletből adódó szójárással került többször az élclapokba.³¹ A csehek egyik nemzeti étele, egy serpenyőben süített édes tészta ugyanis magyarul csehpimaszként³² vonult be a szakácskönyvekbe. Megtudhatjuk például 1871. november elején, hogy a „csehpimasz-vacsorára, [...] kiegyezkedhetlenségi lekvárral bekenyve nagyon jó”, ami persze utalt az 1871. évi kiegyezési tárgyalások sikertelenségére.³³ Seiffensteiner Solomon, a *Borsszem Jankó* egyik állandó zsidó szereplője pedig a csehek magyarellenességét így kommentálja, célozva az ételre és az arcátlan csehekre: „Ozért

²⁶ Borsszem Jankó, 1897. április 25. 3.

²⁷ *Az Üstökös*, 1899. október 29. 521.

²⁸ Borsszem Jankó, 1899. november 26. 13. A szöveg ahhoz a kortárs városi legendához köthető, amely szerint a lánchídi oroszlánszobroknak nincsen nyelvük. Ezt az állítást maga a szobrász, Marschalkó János cáfolta: az ábrázolt pozícióban nem látszik az állatok nyelve. *Pesti Hirlap*, 1897. november 28. 10.

²⁹ Borsszem Jankó, 1899. október 15. 4.

³⁰ *Az Üstökös*, 1899. december 24. 616.

³¹ Borsszem Jankó, 1899. július 2. 10.; Borsszem Jankó, 1898. június 26. 3.; Borsszem Jankó, 1898. október 16. 2.

³² Máshol tarkedliként ismerik, csehül: lívance.

³³ *Az Üstökös*, 1871. november 4. 529.

mert o modjorok megesznek o »cseh-pimoszt«, o pimosz csehek is meg okorják enni o modjort.”³⁴

Hasonlóképpen speciálisan a magyar kultúrához köthetők azok a szövegek, amelyeknek az alapötletét magyar szólás adta. Ezek szerint valamelyik nemzet, a csehek, a magyarok vagy az osztrák-németek „csehül vannak”, azaz valamiben nem állnak jól, rossz a viszony, avagy rossz a helyzet, amire a szólás vonatkozik.³⁵ Erre a szövegtípusra számtalan példát találhatunk a korpuszban, amelyek mind-egyike valamilyen aktuálpolitikai kérdéshez kapcsolódik. Ez a humoreszköz az 1860-as és 1870-es években ritkábban fordult elő, de népszerűsége az 1890-es években már töretlen.³⁶ Az 1897-es kvótatárgyalásokról szóló röpirat kapcsán egy évvel később azt olvashatjuk például, hogy „Láng Lajos híres kvóta-röpiratát lefordították cseh nyelvre. Helyes! Legalább ebből megtudják a csehek, hogy mi is csehül állunk.”³⁷ A *Borsszem Jankó* szövege sugallja, hogy a cseheknek nem kellene Magyarország előnyösebb státuszával kampányolni Ausztriában, mert a gazdasági kiegyezés és Magyarország helyzete nem annyira jó, mint ők hirdetik, mint ami miatt irigykednek. Más alkalommal, néhány hónappal a nyelvrendeletek kihirdetése után – rámutatva arra, hogy a németeket megítélésük szerint az új nyelvrendeletek hátrányosan érintenék – a szerző megállapítja: „Badeni a németekkel csehül jár el.”³⁸ A magyar parlament vagy a magyar kormány több szöveg szerint is „csehül van”, azaz állapota – például az ellenzéki obstrukció miatt – tarthatatlan.³⁹ A *Borsszem Jankó* óhaja szerint azonban „az összes szláv dolga csehül legyen”,⁴⁰ azaz nem kíván a szlávoknak és a szláv egységnek fényes jövőt. A rosszindulatú kérés ugyancsak Visszárion Visszárionovics Komarov prágai beszéde kapcsán merült fel az élclapban, aki németellenes szónoklatot tartott a Palacký-ünnepségek keretein belül 1898-ban Prágában. Komarov már a megjelenésével is a szláv egységet kívánta szimbolizálni: Szentpétervár képviselőjeként szerb tábornoki egyenruhában utazott Prágába.⁴¹

³⁴ Borsszem Jankó, 1891. április 26. 2.

³⁵ A Zsigmond király (14–15. század) korából származó szólás eredete a szólásmagyarázatok szerint: „mert a cseh nem a legboldogabb nemzet, többnyire másra szorul; innen a sok kivándorlás s idegenkegyérkedés”. *Szemerékyi Ágnes*: Szólások és közmondások. Bp. 2009. 225.

³⁶ Például *Az Űstökös*, 1861. január 19. 24.

³⁷ Borsszem Jankó, 1898. június 5. 5. A vicc a következő röpiratra vonatkozik: *Láng Lajos*: Javaslat a kvóta megállapítására. Bp. 1897.

³⁸ Borsszem Jankó, 1897. augusztus 1. 7.

³⁹ Borsszem Jankó, 1897. május 30. 11.; *Az Űstökös*, 1867. február 16. 50.

⁴⁰ Borsszem Jankó, 1898. július 3. 12.

⁴¹ *Rátz Kálmán*: A pánszlávizmus története. Bp. 2000. 215. Prágában Komarov kilátásba helyezte, hogy pánszláv kongresszust fognak tartani 1900-ban. *Neue Freie Presse*, 1898. július 1. 4.

Pánszlávizmus és agresszió

A pánszlávizmus és annak elítélése nem csupán Komarov beszéde kapcsán vált gúny tárgyává a magyar élclapokban, hanem mindkét időmetszetben ez az egyik leggyakoribb tulajdonság, amely a csehekkel kapcsolatban felmerült a budapesti képeken és szövegekben.⁴² A lapokban a cseh és a szlovák figurák arcának hasonló megrajzolásával kifejezésre kerültek a cseh–szlovák kapcsolatok és az együttműködés vélt veszélyei is, az a gondolat, amely szerint a felvidéki szlovákok Prágában sajátítják el a Magyarország integritását veszélyeztető pánszláv eszméket. Mindez hozzájárulhatott ahhoz, hogy a csehek kizárólag negatív színben bukkanjanak föl a *Borsszem Jankó*ban és *Az Üstökös*ben.⁴³ Mindkét elemzésre kiválasztott időszakban tartottak a magyar sajtóban pánszlávnak minősített rendezvényeket: 1867-ben Moszkvában néprajzi kiállítást (második pánszláv kongresszus), ahol az Osztrák–Magyar Monarchia szláv népcsoportjai is részt vettek, s a szláv nemzetek egyesülését hangoztatták orosz vezetés alatt. Később, 1868-ban⁴⁴ és 1898-ban Prágában a Palacký-ünnepség keretei között hangzottak el hasonló nézetek, de a két rendezvénytől függetlenül is arra a megállapításra jutott *Az Üstökös* szerzője, hogy a csehek szíve „Moszkváért dobog”.⁴⁵ Ha a legkorábbi, pánszlávnak nevezett eseményre adott magyar reakciót vesszük górcső alá, láthatjuk, ahogy a moszkvai kiállításon egy két részből álló karikatúrával gúnyolódott *Az Üstökös*: a cseh – vállán a „panslavizmus” batyujával – ijedten veszi észre, hogy ahhoz, hogy Moszkvába lejusson, át kell lépnie Lengyelország koporsóját. Az oroszokat megtestesítő figura azonban nagy örömmel üdvözlí és tárt karokkal várja: „Hozott az isten, karjaim közé, édes öcsém. Mi az? lépd át. Csak a bátyád fekszik ott, a kit tegnap ütöttem agyon. Aztán csókolj meg.”⁴⁶ Jókai lapja a lengyel néppel és szabadságvágyukkal szimpatizáló magyarság előtt így negatív színben tüntette fel a lengyel felkelést (1863) követően néhány éven belül megrendezésre kerülő pánszláv kongresszus résztvevőit. Végül a cseh eljut

⁴² Például *Az Üstökös*, 1898. június 26. 302., 308.

⁴³ A kortársak valóban tettek erőfeszítéseket a cseh–szlovák együttműködés kereteinek kidolgozására, erről lásd például *Heiszler Vilmos*: Ausztroszlavizmus – Ausztrohungarizmus. In: Forradalom után – kiegyezés előtt. Szerk. Németh G. Béla. Bp. 1988. 446–463. A szlovákok megjelenítése az öltözet és a fejfedő tekintetében különbözik a csehekétől, azonban a majommarccal való ábrázolás mindkét csoport ábrázolására jellemző az élclapokban.

⁴⁴ 1868-ban több nemzeti ünnepet is tartottak a csehek: František Palacký 70. születésnapját és Jan Hus halálának 450. évfordulóját. *Mészáros A.*: A cseh elem a magyar polgárosodásban i. m. 45.

⁴⁵ *Az Üstökös*, 1899. július 2. 345. *Czövek István*: Der slawische Kongreß 1867 und die Nationalitäten des Habsburgerreiches. In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. 1993. 215–221.

⁴⁶ *Az Üstökös*, 1867. május 25. 164.

Moszkvába, ahol – továbbra is rémült tekintettel – koccint az oroszral a bilincsbe vert lengyel szellem felett.⁴⁷

A pánszlávizmusra, a cseh–szlovák kapcsolatokra utal a következő szöveg, amely nemcsak a csehek követeléseiről mond véleményt, hanem a szlovák identitás fontos elemein gúnyolódik: szlovák nemzet nem létezik, mint ahogy Szvatopluk birodalma sem létezett, a szláv összefogás hívei egyszerű hazaárulók:

„De hát tulajdonkép minek is foglalkozunk mi annyit a Dreyfus-üggyel? Mikor itt vannak a mi saját külön hazai hazaárulóink, a derék pánszláv atyafiak. Bár ugyan, amit ők művelnek, az sem egyéb, mint egyszerű számtani alpművelet. Először »összeadták« magukat a nagy szláv birodalomról álmodozó cseh tulzókkal, azután »kivonták« magukat a nemzeti előretörékvés nagy munkájából; majd »megsokszorozták« a hazának amúgy is untig elég baját, és most végül »osztzkodni« akarnak velünk Szvatopluk birodalmán. Ideje lenne már végleg leszámolni velők.»⁴⁸

A Palacký-ünnepség más kontextusban is felbukkant, amikor a *Borsszem Jankó* Palacký nevével szójátékot alkotott: „A csehek ünnepén csak úgy röpültek a »palaczkok.«⁴⁹ Nemcsak a palackok „használatát” konstatálták az élclapok, hanem ennek „eredményét” is: a betört üvegablakokat, rámutatva a csehországi tüntetések következményeire: „A Badeni kormányának mégis volt haszna. A cseh üvegiparnak szerzett nagy lendületet.”⁵⁰A cseh demonstrációk agresszivitására más szövegekben is gyakran utaltak a szerzők, sőt az erőszakosság a csehek általános vonásává vált a magyarországi élclapok hasábjain. Felbukkant ugyan az 1860-as években is cseh alak agresszív szituációban, amint egy karikatúrán az osztrák–magyar kiegyezést követően a delegációk intézménye ellen intéz kirohanást, de ez a vonásuk az 1890-es években vált gyakoribbá. A megjelenítés módja többféle lehetett: szövegekben dühösnek, erőszakosnak nevezik a cseheket, vagy verekedésekről, ordítózásról, összetűzésekről tudósítanak. A képeken egymás – az osztrák és a cseh – ütlegetése a jellemző botokkal vagy pusztá kézzel.

⁴⁷ Az Üstökös, 1867. május 25. 165. A magyar elitet a reformkor, az 1830–1831-es lengyel felkelés veresége óta élénken foglalkoztatta Lengyelország sorsa, amely például több költőnket is megihletett (így például Bajza Józsefet, Vörösmarty Mihályt). A lengyel felkelés, a szabadságvágy a hazai reformkori gondolkodóknál, íróknál példaképként jelent meg. A korszakban a „lengyel kérdés”, a cári Oroszország terjeszkedésének veszélye állandóan foglalkoztatta őket és a magyar politikai elitet. A lengyelek harca egyben a zsarnokság és az idegen uralom elleni küzdelem szimbóluma is volt, párhuzamba állítható a magyarok erőfeszítéseivel. *Kovács Endre: A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon.* Bp. 1959. 3., 387–390.

⁴⁸ Borsszem Jankó, 1899. szeptember 10. 7.

⁴⁹ Borsszem Jankó, 1898. június 19. 8.

⁵⁰ Borsszem Jankó, 1897. december 12. 3.

Az ilyen szövegek közös vonása, hogy a politikai helyzettől függően – vagy a cseh, vagy pedig a német az elégedetlen fél: Ausztriában a cseh dühöng, de ha neki megfelelné minden, a német örjöngene – illusztrálja a szituációt a *Borsszem Jankó* néhány nappal a nyelvrendeletek visszavonása előtt.⁵¹ Több írás szerint mindkét nemzet ingerült, ellenséges egymással,⁵² és az 1890-es évek végén már szenzációként említik, hogy egy napon végre nem volt Prágában cseh–német pofozkodás.⁵³ Minden ellentét dacára a *Borsszem Jankó* szerint egy dologban a cseh és a német azonban még a nyelvrendeletek kihirdetése után is meg tudott egyezni: „Pilsenben nagy zavargások voltak. A cseh üti a németet, a német a csehet. Csak egy pontban egyez meg mind a két párt: Jó a pilseni sör.”⁵⁴ A nyelvrendeletek deklarálása után kialakult tüntetések következtében az ausztriai állapotok már-már polgárháborús körülményekre emlékeztetnek *Az Üstökös*ben megjelent, következő, bizarr táviratok szerint:

„Prága, aug. 24. A csehek és németek közt véres összeütközésre került a dolog. A küzdelem hevében kölcsönösen leharapták egymás orrait. Ezt a tömeges orrgyilkosságot; az egész közvélemény élénken elítéli. Általános a meggyőződés, hogy ez mindkét részről inkorrekt s lovagiatlan eljárás volt. Ő császári és apostoli királyi felsége táviratban tudatta részvétét hű alattvalóival. Mint halljuk, legközelebb a fülekre kerül a sor.”

„Bécs, aug. 27. Hihetetlen, de igaz. A birodalom összes csehei és németei kölcsönösen legyilkolták egymást. A halottak tehetetlenül és temetetlenül fekszenek az országutakon. Legnagyobb részük életveszélyesen meg van sebesülve.”⁵⁵

A verbális agressziót és az utcai tüntetéseken megnyilvánuló erőszakot ábrázoló karikatúrák közül kiemelhetjük azt, amelyiken a cseh és a német (illetve a lengyel is lesújtani készül furkósbotjával) a képaláírás szerint már öt éve verekszik, azonban nekik semmi bajuk, miközben a békítők közül már hármat is agyonverték. Békítőkként pedig a földön fekvő Badeni, Thun és Gautsch volt osztrák miniszterelnökök tűnnek fel.⁵⁶ Érdemes kitérni arra is, hogy a verekedéseket megjelenítő karikatúrákon a magyar élclapokban az osztrák–német és a cseh alak hasonló

⁵¹ Borsszem Jankó, 1899. október 1. 4.

⁵² Borsszem Jankó, 1897. december 12. 7.; Borsszem Jankó, 1871. november 5. 994.; Borsszem Jankó, 1890. június 1. 2. Hasonlóképpen: „De a cseh, az szívós, nem érti a tréfát, / Aprítja a svábot, mint a gép a répát.” *Az Üstökös*, 1891. február 1. 50.

⁵³ *Az Üstökös*, 1898. január 23. 39.

⁵⁴ Borsszem Jankó, 1897. augusztus 29. 3.

⁵⁵ *Az Üstökös*, 1897. augusztus 29. 414.

⁵⁶ *Az Üstökös*, 1899. október 1. 477. További, verekedést ábrázoló képeket például lásd *Az Üstökös*, 1897. december 12. 597.; Borsszem Jankó, 1897. szeptember 26. 6.

mértékben ellenszenves, egyikük iránt sem igyekeztek a magyar rajzolókat szimpátiát kelteni. Nemcsak a cseheket és a németeket megtestesítő figurák csapnak össze karikatúrákon, hanem a cseh oroszán és a Monarchiát szimbolizáló sas is.⁵⁷ A képalírás szerint a két állat összebékítése lehetetlen, azaz a cseh–német kiegyezés belátható időn belül nem köttetik meg. Két esetben a gúnyrajzokon gyerekek is felbukkanak verekedés közben: egyszer ijedten nézik, ahogy a felnőtt osztrák és cseh ütlegeli egymást, máskor pedig kisgyermekként ábrázolják a csehet és az osztrák–németet is. A kisfiúk „Monarchia mama” előtt verik egymást, s az anyuka, látva, hogy Magyar Miska nem száll be a küzdelembe, megdicséri a békés magyar gyereket.⁵⁸

A cseh politikusok és a cseh állam reprezentációja

1871 októberében František Ladislav Rieger kapcsán bukkant fel az az állítás, miszerint a csehek nem államalkotó tényezők, s nincs olyan kaliberű politikusuk, mint amilyen Deák Ferenc Magyarországon, ami a cseh–osztrák kiegyezés sikerelenségének egyik magyarázata a lap sugallata szerint:

„Csehországnak államjog kell – s lemásolják a magyar közjogot. Igazán eredeti. Csakhogy az államjoghoz kettő kell: az állam, meg a jog. Csak e két csekélységre hiányzik a cseheknek, hanem a többi mind megvan. Megvan például Deák Ferenczük. Az első lapon láthatod őt [Riegert], kedves olvasó; épen munkában van. [...] Egyébiránt nem helyes bántani ő leendőségét, mert nagy jóakarattal van irántunk, szegény magyarok iránt. Főirati beszédében (mely ugy viszonylik a Deák Ferenczéhez, mint Vidacs Jancsi Kossuthhoz) kimondta, hogy a magyarok iránti kegyből határozta rá magát a 67-iki kiegyezés elismerésére s hogy egy darabig majd csak eltűri, hogy 30 percent quótáért paritásban legyünk Ausztriával.”⁵⁹

Nem magyar közéleti személy ritkán kerülhetett a *Borsszem Jankó* címlapjára, Rieger mégis „kiérdemelte” ezt 1871-ben, igaz, azon az áron, hogy politikusi képességeit becsmérelették. Rieger a képen csakánnyal veri szét a „Deczemberverfassung” bástyáját, övében a kétfarkú oroszán, a cseh címerállat, hátul pedig egy zenészt láthatunk. (2. kép)

⁵⁷ Borsszem Jankó, 1899. október 1. 3. Egy másik karikatúrán a sas és az oroszán összecsapásra készül, a cseh és a német figura pedig egymáson gúnyolódik. Borsszem Jankó, 1890. január 26. 1.

⁵⁸ Borsszem Jankó, 1891. július 12. 7.; Az Ústökös, 1897. augusztus 29. 413.

⁵⁹ Borsszem Jankó, 1871. október 15. 964. – Vidacs János (1826–1873): honvédtiszt, később is Kossuth tántoríthatatlan híve, népszerű szélbal országgyűlési képviselő, akit 1865-ben, 1869-ben és 1872-ben is megválasztottak, a honvédegyletek országos választmányának tagja, a pesti Demokrata Kör elnöke. *Farkas Katalin*: Vidacs János tragédiája. A szélsőbaloldali politizálás szinterei és korlátai a kiegyezést követő években. *Századok* 147. (2013) 1293–1331.

2. kép Rieger szétzúzza a decemberi alkotmányt

Forrás: *Borsszem Jankó*, 1871. október 15. 963.

A decemberi alkotmány lerombolási kísérlete a kormánypárti magyar olvasótáborban bizonyára nem növelte a csehek és törekvéseik népszerűségét. 1871-ben azonban a cseh–osztrák kiegyezés kapcsán felbukkanó másik fontos szereplő, Hohenwart ausztriai kormányfő is a címlapon láthatta magát viszont. A karikatúrán a miniszterelnök nyakon csípi a cseh kisgyermeket, a többiek (a lengyel és a klerikálisokat megszemélyesítő alak) már a puttonyából kukucskálnak. Hohenwartnak a Ciszlajtánia föderatív átalakítására irányuló tevékenységét pedig a következőképpen jellemzi a *Borsszem Jankó*: „Most a német–cseh kérdésben a kecske és káposzta megoldhatlan föladatával foglalkozik, s valószínűleg úgy

fogja megoldani, hogy a kecskét felszólítandja, mérsékelné étvágyát. Ekképen legalább a káposzta fele megmarad.”⁶⁰

Rieger karikatúrákon vagy szövegekben egyébként is többször felbukkant az 1860-as és az 1870-es években. 1867-ben például a cseh politikus leszidja Magyar Miskát, hogy ha nem fogta volna meg a „centralizáció” feliratú bika szarvát, Riegert nem ütötte volna meg az állat farka.⁶¹ A karikatúra arra utalhat, hogy az osztrák–magyar kiegyezés hozzájárulhat a Lajtán túli centralizáció fenntartásához. Egy fiktív levélben egy magyar politikus prágai látogatásáról pedig a következőket olvashatjuk: „Prága régi város, tele tornyokkal, deklaránsokkal s egyéb cseh pimaszokkal. Mondják, hogy e város már sok száz év óta létezik, a mi, tekintve kormos falait, valószínű. Itt lakott Mátyás király, de azért még sem voltunk oly csehül akkor, mint most. Riegert akkor nap nem mutogatták, Palaczky pedig sörös druszái közt mulatván, szíves volt fölmenteni, hogy a vén hystriografust fölkeressem.”⁶² Prágával kapcsolatban azt az időszakot emeli ki a szerző, amikor ott Hunyadi Mátyás fogságban volt, Csehországot pedig háborúk, belviszályok sújtották. Mind Palacký, mind pedig Rieger olyan politikusokként tűnnek fel a magyar vicclapokban, akik a magyarokkal ellenségesek (ahogy a csehek általában véve). Az egyik tudósítás szerint 1867 februárjában Palacký, a „hires cseh historikus [...] ötven esztendeig folyvást ócsárolta a magyarokat”.⁶³

A csehek követeléseit vonták kétségbe azok a szövegek, amelyekben a magyar szerzők kijelentik, hogy cseh állam nem létezik, amivel szemben – kimondva vagy kimondatlanul – megállapítják, hogy a magyar állam viszont komoly múlttal rendelkezik. A *Borsszem Jankó* 1891-ben szembeállítja a csehek és a magyarok tulajdonságait: a magyarok ésszel és karddal szereztek hazájukat, a csehek pedig állandóan csak zenélnek. Elismeri, hogy jó zenészek, de a nyelvüket öltögetik a magyarokra, azaz kigúnyolják őket. A prágai német nyelvű *Politik* című lap szerint a magyarok barbárok, de a *Borsszem Jankó* hangsúlyozza, hogy a magyarok már régóta államalkotó tényezők – szemben a csehekkel. Az ellentétet a következőképpen summázza a nemzeti érzületében megsértett szerző a vers végén:

⁶⁰ Borsszem Jankó, 1871. július 30. 853–854.

⁶¹ Az Üstökös, 1867. november 30. 380.

⁶² Borsszem Jankó, 1871. április 2. 685. Csóválszky Lajos fiktív levele. A név Csávólszky Lajosra utalhat, aki az Ellenőr, majd az Egyetértés című politikai napilapok szerkesztője, baloldali politikus, országgyűlési képviselő. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái II. Bp. 1893. 218–219. Csávólszky azonban ebben az időszakban az Ellenőrbe küldött leveleinek tanúsága szerint Berlinben tartózkodott („Berlin, márcz. 28.” Ellenőr, 1871. március 31. 1.).

⁶³ Az Üstökös, 1867. február 16. 56.

„Ők nem voltak, nem is lesznek,
S mert nincsenek, el se vesznek;
Se nemzet, se nép – csak faj;
Henczegjenek – nem nagy baj.”⁶⁴

A vers a lenyomatát adja a századforduló táján már jellemző, kicsattanó magyar nemzeti önbizalomnak is, teljesen „megfelelkezve” a középkori Cseh Királyság létezéséről.

Cseh–magyar kapcsolatok és a Lajtán túli konfliktusok hatása Magyarországra

A csehek magyarellenessége más alkalommal is megjelenik, például úgy, hogy ártani akarnak a magyaroknak. Tallérossy Zebulon, *Az Üstökös* állandó figurája konkretizálja 1871 őszén, miként fognak a csehek a magyarok orra alá borsot törni: „Azok [a csehek] nem akarjak kevesebet, mint Morvába vezetni előlünk Dunát, had folyon Nepomucenus szt Janos vizibe.”⁶⁵ Más alkalommal csak általánosságban fogalmazzák meg a szerzők a cseh ártó szándékot: „Hiszen régi dolog, hogy a csehek a hol csak tehetik: ártanak nekünk.”⁶⁶ A legradikálisabb szöveg szerint, amely 1871. október közepe táján jelent meg, a „panszlávok és cseh küldöttek Magyarország eltörlését indítványozták.”⁶⁷ Az ilyesfajta túlzó írások azonban a vizsgált évfolyamokban csak *Az Üstökös* jellemezték.

Az 1890-es évek végén az ausztriai kormányválság élenként foglalkoztatta a magyar olvasókat is, mert közvetlen hatást gyakorolt az osztrák–magyar kapcsolatokra, ugyanis amíg a cseh–osztrák egyeztetések folytak, lelassultak a kvótával kapcsolatos osztrák–magyar tárgyalások. A szövegek egyikében 1898 júniusában, már a nyelvrendeletek módosítását (de még nem visszavonásukat) követően a magyar szerző kifejezetten örült a cseh–osztrák–német konfliktus eszkalálódásának, amelyet már háborúként írt le:

„Sose lesz az, bár a győztes
Legyen német, legyen cseh
Ahogy most van, az mi nekünk
A legnagyobb szerencse.

⁶⁴ Cseh „Politik”. Borsszem Jankó, 1891. április 26. 2.

⁶⁵ *Az Üstökös*, 1871. október 28. 518.

⁶⁶ *Az Üstökös*, 1898. június 5. 268.

⁶⁷ *Az Üstökös*, 1871. október 14. 501.

Német és cseh egymást váltig
Hadd marja!
Míg egymással háborúzik
Nem törhet a magyarra.

[...] Az osztrák bajt dehogy bánja
Nemzetünk!
Amig az dul, szép csöndesen
Régi módin fizetünk.

[...] S nyelve miatt erősködni
Tessék bátran a csehnek.
Tiszta haszon a magyarra,
Hogy eszükön nincsenek.”⁶⁸

A szerző azonban nemcsak boldogságának adott hangot, de egyben el is ítélte a csehek „esztelen” törekvéseit, mint ahogy a kortársak a magyarországi nemzetiségi mozgalmak túlzónak titulált kívánalmait sem vélték teljesíthetőnek, s a csehországi nyelvrendeletek visszavonásáig tarthattak attól, hogy azok hatást gyakorolnak a magyarországi nem magyar nemzetiségi csoportok követeléseire.⁶⁹ Hasonló üzenettel – a magyar távolságtartó attitűdjét illusztrálendő – ugyanebben a számban egy karikatúrát is láthatunk: egy csárda asztalánál a cseh és az osztrák-német egymásnak feszül, mindketten kiabálnak, kezük ökölbe szorítva, a cseh söre és a német itala is kifolyt, akkora erővel süjtöttak le az asztalra. Az Ausztriát megtestesítő fiatal nő ijedten nézni a veszekedést, míg a magyar az ablakból kukucskál be a házba – amely a Reichsratot, az ottani politikai csatározásokat szimbolizálja –, és karba tett kézzel, pipázva, nyugodtan szemléli az eseményeket.⁷⁰ Az *Ústökös*ben szintén publikáltak olyan rövidhírt, amely szerint Magyarország nem avatkozhat bele Ausztria belügyeibe, de a kaotikus helyzet Magyarországnak kedvezhet a már ekkor is zajló kvótatárgyalások során: „Marakodik a cseh meg a német odaát a szomszédban, de bennünket az ő marakodásuk meglehetősen hidegen hagy. Miért is avatkoznánk az

⁶⁸ Addig a meddig. Borsszem Jankó, 1898. június 12. 2.

⁶⁹ Magyarországon a románok memorandumban fogalmazták meg követeléseiket, amelyet 1892-ben átnyújtottak az uralkodónak, illetve több nyelvre lefordítva Európa-szerte ismertté tették. Ez az első európai szintű lezajlott nemzetiségi agitáció román „Memorandum-per”-ként híresült el (1892–1894). A románok memorandumukban nemcsak összefoglalták sérelmeiket, hanem történelmi alapon érveltek, s utaltak a – magyar politikai elit számára elfogadhatatlan – dákoromán kontinuitáselméletre. 1894-ben tizennégyszeres román politikust ítélték el hazaárulás vádjával, és a magyar kormány betiltotta a Román Nemzeti Pártot. Az ítéletet azonban Ferenc József 1895-ben kegyelemben részesítette. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, 1867–1918. I. Szerk. Kemény G. Gábor. Bp. 1952. 824–848.

⁷⁰ Borsszem Jankó, 1898. június 12. 7.

ő családi ügyeikbe?”⁷¹ Egy további elemmel egészíti ki *Az Üstökös* néhány hónappal későbbi versstrófája a káröröm indoklását egyértelműen csehellenes felhanggal:

„Mert jól esik látni nekünk
Cseh beamter náczióját,
A mint vaskos ütlegekben
Kikapja most porczióját.”⁷²

A csehekkel kapcsolatos ellenszenv egyik gyökere ugyanis a versben említett hivatalnok-i múltjuk volt, ami többször is visszaköszönt az élclapok szövegeiben mind az 1860-as, mind pedig az 1890-es években. A szerzők az 1850-es években Magyarországra érkezett cseh nemzetiségű Bach-huszárokon élcelődtek, s a szövegek céltáblájának központjában a magyarul kevésbé vagy egyáltalán nem tudó cseh hivatalnokok álltak, megerősítve azt a tételt, hogy magyarok a Bach-korszakban tömegesen nem vállaltak hivatalt.⁷³ A magyarországi közvélekedés szerint a Monarchia mindkét államjogi egységében arányaiban véve sok cseh hivatalnok tevékenykedett.⁷⁴ A velük szemben táplált magyar ellenszenvet illusztrálják a következő, 1868-ban megjelent sorok:

„Voltak, a kik önfeledten
Adták lelkük zsoldba bérbe
S gázoltak a magyar vérbe,
Bezirkerek, Bachhuszárok
Csaszloui modern tatárok
Bach, Schmerlingnek talpát nyalták,
Jöttek mint a sáskafalkák...”⁷⁵

⁷¹ *Az Üstökös*, 1897. augusztus 22. 399.

⁷² Híres Bécsben.... *Az Üstökös*, 1897. november 7. 530.

⁷³ Például *Az Üstökös*, 1861. február 16. 51.

⁷⁴ Benedek Gábor szerint jóval kevesebb „idegen” hivatalnok (25%) tevékenykedett Magyarországon, mint ahogy azt a kortársak vélték, illetve a korábbi szakirodalom becsülte (40–60%). Mindegyik tartományból érkeztek hivatalnokok, többségük azonban Cseh- és Morvaországból. *Benedek Gábor: A bürokratizáció történetéhez: az 1853–1854. évi definitív rendezés személyi következményei.* In: Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk. Kövér György. Bp. 2006. 235–236., 245. A legnagyobb arányban a Birodalom egyes területeire más kutatások szerint is Cseh- és Morvaországból kerültek hivatalnokok, de Richard Pražák kiemeli, hogy innen nem csupán csehek, hanem németek is. *Richard Pražák: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc cseh- és morvaországi visszhangja.* In: *Uő: Cseh–magyar történelmi kapcsolatok. Történeti, irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok.* Bp. 2001. 155. Deák Ágnes véleménye szerint nem tartható az a nézet sem, hogy a cseh területekről származó hivatalnokok ne törekedtek volna magyar nyelvismeretre: Prágában magyar tanszéket állítottak fel az egyetemen, s a kortárs sajtó levelezési rovata is arról tanúskodik, hogy tudtak, illetve tanultak magyarul. *Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás.” Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon, 1849–1860.* Bp. 2000. 177–178.

⁷⁵ A szövetségeseik. Borsszem Jankó, 1868. szeptember 13. 481.

Az Üstökös egy későbbi versében a cseh beszélő büszkén sorolja, hogy milyen tisztségeket viselt Magyarországon az 1850-es években: hadbíróként részt vett az 1849-es megtorlásokban, és Kossuth Lajos hívei körében rendelt el kivégzéseket, majd civilizálta a barbár magyarokat, azonban az 1890-es évek elején – érdemeik, lojalitásuk ellenére – sem sikerül a cseheknek Ausztriával megegyezniük. Az 1850-es évekre utalás kollektív rossz érzéseket, emlékeket hívhatott elő az olvasókban:

„Mink atunk a Kriegsgerichtet,
Kossuthhundot hingerichtet;
Financz, zsandar, kreishauptman,
Bezirksrichter tölunk vot van;
Csehország csag czivilizalt,
Betyarenland Barbariat:
Es most krumpli megharapung,
Bizom isten csehül vagyung!”⁷⁶

Az Üstökös egy másik írása a cseh hivatalnokok hozzáértését vonta kétségbe, amikor állította, hogy bíróként „kellner”-eket és „kutschéber”-eket alkalmaztak Magyarországon.⁷⁷ A bírók így elfogadhatatlan, ráadásul a csehek vélt civilizáló szerepével összeegyeztethetetlen ítéletet hoztak a közölt adoma szerint: az egyik szereplő megölte a szomszédja fiát, s az ítélet szerint a sértettnek ugyanezt kell tennie, meg kell gyilkolnia a vádlott fiát.⁷⁸ Olvashatunk olyan szöveget is, amely szinte kizárólag családnevekből áll, s neoabszolutizmus kori tisztviselők neveire emlékeztet:

„BACH
korában a gyermekek ezt tanulták a »Quemaribus«⁷⁹ helyett:
Lauzevics, Odrebinyák, Zabudán, Kracsum, Ondrejkovics, Kreckx,

⁷⁶ A „Politik” kesergése. *Az Üstökös*, 1891. április 26. 197. A magyarokról (ázsiai származásuk miatt) közkeletű negatív sztereotípiát volt, hogy barbárok. A betyárok is komoly problémákat okoztak a hatóságoknak egészen az 1870-es évekig, amikor Ráday Gedeon királyi biztosnak sikerült felszámolni az alföldi betyárbandákat. *Csapó Csaba*: Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság. A „betyárvilág” felszámolása. Pécs 2007.; Cseh körökben – elsősorban a szlovákok által közvetített – torzkép élt a magyar viszonyokról: lusta, pusztai, műveletlen népként tűnnek fel. *Mészáros A.*: A cseh elem a magyar polgárosodásban i. m. 165.

⁷⁷ Kellner: ‘pincér, felszolgáló’ német. Kucséber: vándorkereskedő.

⁷⁸ *Az Üstökös*, 1867. szeptember 21. 303.

⁷⁹ Quae maribus egy latin nyelvű emlékeztető disztichon kezdete, Donatus latin nyelvtanában található, amely a 18. századi Magyarországon elterjedt latin grammatika volt. A Pallas Nagy Lexikona X. Bp. 1895. 304.

Pabla, Javorka, Woczek, Pomszky, Novotny, Czvekits,
Záhradnicsek, Zanicsek, Kropacsek, Wrytymaczka, Czibulka,
Hauska, Janauska, Hugyecz, Hugli, Krepelka, Svihak,
Hulki, Zdrahál, Drahanek, Palubek, Csek, Poblasek, Wrtek,
Wrbna, Okorka, Wranak, Zdruhnyelavác, Nyahulác.”⁸⁰

Az élclapok nem csupán a cseh hivatalnokok nevein gúnyolódtak, hanem általában véve a cseh nyelven is. A mássalhangzó-torlódás kifigurázása az összes szláv nyelv közül talán a csehек esetében a legerőteljesebb: a *Borsszem Jankó* prágai levelezőjét az 1860-as évek végén például Prbszrczckblpkriceknek hívják.⁸¹ A cseh nevek közül a *Borsszem Jankó*ban egy alkalommal találkozhatunk olyan alakkal is, amely a hangzásán kívül többletjelentéssel is bír: Schreiber Vrtek, ami ismét csak az 1850-es évek kollektív emlékezetét igyekezett megszólítani.⁸² Az 1890-es években *Az Üstökös* is utal a mássalhangzó-torlódásra, összekapcsolva azt a nyelvrendeletek visszavonása utáni cseh tiltakozással: az egyik szerző csodálja, hogy a csehек hangosan prüszkölnek, ha a „nyelvöket bántják”. Majd megállapítja, szinte szánakozva, értetlenkedve, hogy miért küzdenek, mert „Pedig micsoda nyelv az, a szegényeké!”⁸³

A csehек egyetlen alapvetően pozitív tulajdonsága, zenei tehetségük – a magyarokhoz való rossz viszonyuk következtében – a budapesti karikatúrákon és szövegekben szintén negatív előjelűvé válik: hangoskodnak különböző hangszerekkel a parlamentben, amivel a munkát zavarják, vagy tüntetéseken csapnak óriási zajt hangszereikkel, általában trombitával.⁸⁴ A fentebb említett szövegekben is elismerték a csehек muzikalitását, de egy speciális kontextusban, sértett pozícióból már másként vélekedtek. A magyar miniszterelnököt, Andrassy Gyula grófot ugyanis a magyarországi sajtó szerint cigánynak kiáltották ki a cseh sajtóban, amire egy karikatúrával reagált a *Borsszem Jankó* 1871 novemberében, amelyen a kormányfőt cigányprímásként láthatjuk, sötétebb, „barna” bőrrel, a magyar élclapokban található cigányábrázolásoknak megfelelően.⁸⁵ A karikatúra eközben a

⁸⁰ *Borsszem Jankó*, 1868. november 15. 610.

⁸¹ Például *Borsszem Jankó*, 1868. február 26. 51.

⁸² *Borsszem Jankó*, 1868. március 1. 99.

⁸³ *Az Üstökös*, 1899. október 22. 508.

⁸⁴ *Az Üstökös*, 1869. július 31. 244.; *Borsszem Jankó*, 1871. október 15. 963.; *Borsszem Jankó*, 1890. szeptember 14. 3. A csehек hangszerekkel zajt csaptak a bécsi parlamentben, ez volt obstrukciójuk egyik eszköze. Muzikalitásukról mint pozitív sztereotípiáról lásd *Heike Müns*: „Frisia non cantat” versus „Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen”? Musikalische Außen- und Innenansichten von Nord und Süd. In: *Nationale Wahrnehmungen und ihre Stereotypisierung. Beiträge zur Historischen Stereotypenforschung*. Hrsg. Hans Henning Hahn – Elena Mannová. Frankfurt am Main 2007. 109–147.

⁸⁵ A cigányábrázolásokról lásd *Tamás Á.*: *Nemzetiségek görbe tükörben* i. m. 174–180.

csehek zenei képességeit degradálja: a cseh zenész nagyon kicsi rajta, tehetségét tekintve messze elmarad Andrássytól, a magyar cigányzenésztől, sőt még egy halom „rongyos csizma” is megelőzi a cseh muzsikust a képzeletbeli rangsorban.⁸⁶

A karikatúra születésének hátteréről kideríthető, hogy a *Politikot* a *Budapesti Közlöny* értesülése szerint lefoglalták, mert az gyalázta Andrássyt és Beustot, de a *Budapesti Közlöny* nem említi, hogy cigánynak nevezte volna az előbbit.⁸⁷ Konkrétumok nélkül, de Andrássy elleni támadást idéz a *Magyar Ujság* is a *Politik* november 10-ei számából.⁸⁸ A *Pesti Napló* híradása szerint a *Politik* azt állította, hogy Andrássy Ferenc Józsefnek javasolta az abszolutizmus újbóli bevezetését – a vádakat Andrássy tagadta.⁸⁹ A szöveg cigányoknak nem titulálja a magyarokat, de másféle, nem túl hízelgő jelzőt alkalmaz rájuk: „magyarische Pußtasöhnen” (‘magyar pusztafiak’).⁹⁰ Nem a miniszterelnököt nevezi ugyan cigánynak, de felbukkan a magyarok kapcsán ez a népcsoport – degradálón – egy nappal később: „Hihetetlen, de igaz. Egy négymilliós néptörzs uralkodni fog több mint harmincmillió felett, és ez a néptörzs sokkal inkább a kelethez, mint a nyugathoz tartozik, kereskedői zsidók, iparosai szlávok és németek, művészei cigányok; és ez a néptörzs uralkodik az összes többi felett Ausztriában, beleértve a hétmillió német kultúrembert.”⁹¹

Összegzés

A budapesti élclapokban – néhány semleges vagy csak ritkán negatív kontextusban megjelenő tulajdonságuktól (például a sörfogyasztás) eltekintve – a csehekről általában véve negatív kép rajzolódik elénk: a csehek agresszívak, túlzók a követeléseik, arcátlanok, veszélyes pánszlávok és nem utolsó sorban magyarellenesek.⁹² E sztereo-

⁸⁶ Borsszem Jankó, 1871. november 26. 1025. Az Üstökös is említi Andrássy csúfolását: Az Üstökös, 1871. november 18. 554.; Az Üstökös, 1871. november 25. 567.

⁸⁷ Budapesti Közlöny, 1871. november 21. 5861.

⁸⁸ Magyar Ujság, 1871. november 11. 1.

⁸⁹ Pesti Napló, 1871. november 11. 1. (Reggeli lap). Ez utóbbi rágalom valóban megtalálható a *Politik* hasábjain is: „er [Andrássy] dem Kaiser den Absolutismus für Westösterreich empfahl”.

⁹⁰ *Politik*, 1871. november 10. 1.

⁹¹ *Politik*, 1871. november 11. 1. [A szerző fordítása] Andrássy ebben az időszakban (1871. november 14.) váltotta Beustot a közös külügyminiszteri székben, amire már a *Politik* cikke is rámutatott. Erre utal az a kétrészes kép is Az Üstökösben, amelynek egyik felén még Beust küzd a mocsárban a csehvel, míg a másikon már Andrássy van (miután kihúzta kollégáját), aminek Beust öszintén örül. Az Üstökös, 1871. november 4. 534–535. A cseh–osztrák–német kiegyezés tervét mind Andrássy, mind pedig Beust ellenezte, s Hohenwart miniszterelnöksége alatt e témában Beust számíthatott Andrássy támogatására.

⁹² Ha megnézzük egy prágai élclap képeit is a századfordulón, láthatjuk, hogy abban sem élt pozitívabb kép sem a magyarokról, sem pedig a németekről. A németekről gyűlölködő karikatúrákat készítettek, azok agresszivitását hangsúlyozták, univerzális ellenségé tették a németeket. A magyarok a cigánybaró és a huszár keverékeként jelennek meg, félig feudális uralomvágy és fényűzési mánia jellemzi őket,

típiák ráadásul mind a kormánypárti, mind pedig az ellenzéki élclapban felbukkantak nagyon hasonló hangsúlyokkal. Az 1860-as évek végén a csehek támadása a dualista berendezkedés ellen negatív vonásként – érthető módon – a kormánypárti *Borsszem Jankó*ban a meghatározóbb, 1871-ben azonban mindkét élclap szerzőgárdája elutasította Hohenwart kísérletét a Monarchia berendezkedésének átalakítására. Az 1890-es években az ausztriai obstrukció, a sorozatos tüntetések és a kvóta kérdése mindkét élclapban kapcsolódott a csehekhez, de ezeket a *Borsszem Jankó* gyakrabban és szorosabban kötötte a hazai belpolitikai viszonyokhoz. Az *Üstökös* is rámutatott az osztrák–német–cseh vita „előnyeire” magyar szempontból, azonban a kormánypárti lapban ez a tematika erőteljesebben jelen volt, mint ahogy a cseh államiság megkérdőjelezése is az 1890-es években. A csehekkel – direkt vagy indirekt módon – kapcsolatos politikai kérdésköröket tehát a *Borsszem Jankó* domborította ki jobban, míg a történelmi-politikai eseményekhez kapcsolódó tulajdonságait mindkét élclap tárgyalta (például: tüntetések és verekedésre való hajlam, pánszlávizmus és magyarellenesség, nyelvhasználati jogok követelése).

A tanulmányban bemutatott negatív cseh-kép mögött múltbeli sérelmek és aktuális félelmek egyaránt meghúzódtak. A pánszláv törekvésektől a Monarchia korában végig tartottak a magyar kortársak, a pánszlávizmusra az ország területi integritását fenyegető tényezőként tekintettek. Túlzónak ítélt követeléseik elutasítása pedig azzal állt összefüggésben, hogy a magyarok attól tartottak, a magyarországi nem magyar nemzetiségi mozgalmak is hasonló kívánságokkal jelentkeznek majd, és az egyes vezető körökben is egyre inkább támogatottá váló trialista irányba mozdul el a horvát politikai elit. Múltbeli élményekből táplálkoztak azok a sztereotip megjegyzések, amelyek szerint a csehek magyarellenesek, és Magyarországnak ártani akarnak, a Bach-korszak cseh hivatalnokaira még a századfordulón is rossz élményeket idézve emlékeztettek az élclapok. A budapesti élclapokban megjelentek a csehekkel kapcsolatban tradicionális szimbólumok (kétfarkú oroszlán), de nagyobb arányban használtak a szerzők a magyar adottságokból fakadó humoreszközöket. A ‘csehipimasz’ és a ‘csehül van’, illetve a Lánchíd oroszlánjai kifejezetten ilyen humoreszközök voltak, amelyek általában a csehek követeléseiével vagy a cseh–osztrák–német viszonytal összefüggésben bukkantak fel változatos képi vagy szöveggörnyezetben. A korszak élclapirodalmára általánosan jellemző metaforák, motívumok is szerepeltek a csehekkel kapcsolatban: az orvos–beteg szituációk, a gyermekmetafora, illetve a beszélő nevek alkalmazásával.

Az osztrák–cseh kiegyezéshez és a nyelvrendeletekhez kapcsolódó szövegeknek megfigyelhető egy másik vetülete is a magyar satirikus sajtóban. Az élclapok

brutális és hatalomvágyó nép. *Rudolf Jaworski: Jungtschechische Karikaturen zum Nationalitätenstreit in Österreich-Ungarn. Die Prager „Šípý“ (1887–1907). Bohemia 22. (1981) 2. sz. 309–311.*

az osztrák–magyar gazdasági kiegyezés kapcsán jelezték, hogy a kvótaemeléssel nem értenek egyet, s addig nem is valószínű, hogy mód lesz a kvótatárgyalásokra, amíg a bécsi parlamentben az obstrukció ellehetetleníti a munkát. Kárörvendően nyugtázták, hogy Ausztriában még tarthatatlanabb a parlamentarizmus helyzete, mint Magyarországon, már csak azért is, mert Bécsben az uralkodó a rendeleti kormányzás bevezetése mellett döntött, amire a decemberi alkotmány lehetőséget adott, a magyar kiegyezési törvény azonban nem. Láthattuk, hogyan kapcsolták össze az élclapok az ausztriai belügynek számító cseh nyelvrendeletek vitáját az osztrák–magyar közös ügynek számító kérdésekkel. Azt sugallták a magyar olvasóknak, hogy a parlamenti munka Magyarországon még mindig jobban működik, mint Bécsben. Nem hallgatták el azonban a hazai obstrukció bénító hatását sem: a *Borsszem Jankó* két részből álló, „Miniszterek nyelv bajban” című karikatúráján Badeni a csehvel küzd, aki nem akarja megenni a „német nyelv” feliratú, nem túl gusztusos ételt, és rátámad Badenire, Magyarországon pedig Bánffy Dezső miniszterelnök van torkig az agyonbeszéléssel, így inkább nem kér enni. A táplálékot Justh Gyula függetlenségi-ellenzéki politikus tálalja fel, aki az obstrukciót vezette.⁹³ Mindkét tényéron a baj, a nyelvkérdés és az obstrukció egyaránt piócaként, nemkívánatos eledelként, vérszívóként tűnik fel. A magyar humoros sajtóban így kapcsolódott össze egy ausztriai belügy a magyarországi belső politikai problémákkal.

THE REPRESENTATION OF THE CZECHS IN HUNGARIAN SATIRICAL PAPERS IN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY

by *Ágnes Tamás*

SUMMARY

The paper explores the ways in which the Czechs were represented in two Budapest-based satirical papers: one pro-government (*Borsszem Jankó*: 1868–1869, 1871, 1890–1891, 1897–1899), and one opposition (*Az Üstökös*: 1860–1861, 1867–1869, 1871, 1890–1891, 1897–1899) in the periods investigated. It analyses how these Hungarian papers portrayed the Czech-Austrian-German conflicts, and the features that these portreys may have attributed to the Czechs (such as stupidity, aggression, panslavism, Hungarophobia, etc). It also examines the view that these satirical periodicals communicated about Czech politicians and their country to their audience. Finally, the author explores the representation of Czech-Hungarian relations and the influence of the Transleithan conflicts in the period of Austro-Hungarian quota negotiations, and also discusses how the satirical papers used the Czech-Austrian disputes to manipulate Hungarian public opinion.

⁹³ *Borsszem Jankó*, 1897. augusztus 1. 9.